

HOCA NASREDDİN*

AHMET CAFEROĞLU

Bundan takriben sekiz asır önce, eski Bizans'ın Philomelion yani "Balsevenler" şehri, Selçukoğullarının zafer hakkı olarak, Türk tarihine "Akşehir" adlı yeni bir sahife ekledikten sonra, nurlu topraklarında hocasını bağrına basmakla, milletler arası tefekkür tarihinde de, kendisine lâıyk bir köşe ayırmak şerefine erişmiştir.

Uzun ömürlü bir devletle boy ölçüşecek kadar mazili olan hocamızın şahsında, yedi yüz yıllık bir Türk egemenlik hatırasını temsil etmesi, şüphesiz, bu ölmez Türk evlâdının daha aziz tutulmasını gerektirmektedir.

Bundan dolaydır ki, bugün, kadirbilir Akşehir halkı öz evlâdını anarken, dolayısıyla Türklüğünün tefekkür yapıcısını da anmakta ve bu şerefli törene katılan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, eski hocasına, üstadına gereken pâyeyi vermek şerefini duymaktadır.

Buna rağmen hocamız, maalesef bugüne kadar ne lâıykile anlaşılmış, ne de anlatılmıştır. Ancak son zamanlarda hakkında eser yayınlayanlardan A. Refik Gürle, sabık Ankara Fransız elçisi Jean-Paul Garnier, hocaya lâıyk olduğu değeri biçmeğe çalışmışlardır. Hele Fransız elçisi, hiç bir kıymeti olmayan mübalâgalı methiyecilikten uzak, kendi iç inanış ve görüşüyle e hocamızı Avrupa milletlerinin emsali kahramanları ve mütefekkirleriyle mukayese ederek, ona, hikmetine kani olduğu Türk mütefekkirine, eserinde çok büyük bir pâye vermiş, yerine göre onu meşhur "Karagöz" le "Hacıvat" dışında, dünya milletleri edebiyatının gerçek bir Türk portresi, yerine göre hocamızın hemşehirlisi meşhur Aisopos'tan sonra, "le sage de Phrygie" yani "eski Frigya'nın hekimi" ve Küçük Asya'nın en temiz ve saf bir zaferi olarak telâkki etmiş, yerine göre de ona tabiat filozofu adını vermekten çekinmemiştir. Yadelli bir siyasî yazarın kaleminden çıkan bu eser, ruhumuza yakın o anard an biri olmakla beraber, ileri görüş ve buluş-

* 20 Haziran 1959 da Akşehir'de ilk Hoca Nasreddin anma töreninde okunan tebliğ.

lariyle, Türk dünyasının en zarif ve nüktedan evlâdını, gerçek çehresi ve hakikî varlığı ile bütün dünyaya tanıtmış, hocaya karşı beslediğimiz sathî ve gülünç telâkkileri kökünden silip atmıştır.

Gerçekten de, tarihî Oğuz elinin cenubunda, eski Selçuk ve Osman oğullarının topraklarında, millî Türk karakterini belirten, Türk el ve uluslarının geleneklerini bize kadar getiren folklor hayatımızın ağırlığını teşkil etmektedir. O, Anadolu'nun içinde öz Türk hamurundan yoğrulmuş bir varlık, bir Anadolu bilicisi idi. Ne keramet sahibi bir evliya, ne kötü ruhlarla mücadele eden Orta Asyalı bir şaman, ne de eski Oğuz ilinin sazlı ve sözlü bir "kobuzcusu", ne de ozan idi. Sadece, eski Konya ilinin manevî kültür ocağında yetişen ve barınan bir çok Türk mütefekkirinin, yazarlarının ve düşününlerinin arasından, nevî şahsına mahsus zekâ ve düşünüşüyle sivrilmiş ve hatta onları kısmen kanatları altına almağa muvaffak olmuş bir Oğuz Türkü idi. Yetiştirdiği ve olgunlaştığı saha, bundan yedi yüz yıl önceki, bir çok dil ve din adamlarının kaynaştığı Anadolu'nun göğsü idi. Devrin zafer ve fütuhatiyle, gün geçtikçe sınırlarına sığmayan ve toprak zengini kesilen Selçuk devleti, Moğol ayaklanması ve istilâsiyle rahatını, siyasî müvazenesini kaybeden Maveraünnehir'den, Harezm'den, Horasan ilinden, umumiyetle Orta Asya'dan sel gibi akıp gelen *Kalender*, *Baba*, *Batinî* ve saire gibi çeşitli adlar altındaki binlerce dervişlere, daha sonraları tarikat halini alan Ahilere, Bektaşilere, Mevlevilere, Ata adını taşıyan mütesavvıflara, nihayet Seyitlere, Abdallara, gazavat peşinde koşan Gazilere ve Erenlere sinisini açmış tabii sığınak vazifesini görmekte idi.

Zorlu bir propaganda ekibi halini alan bu karışık grup dışında, hocamızı şöhret ve bilgileriyle gölgelendirecek diğer üstatlar da yok değildi. Hele Akşehir'in yamağında eski Anadolu kültürünün kaynar ocağı mesabesinde olan Konya, öteden beri İslâm ve Türk tefekkür tarihinde haklı bir merkez rolünü oynamakla, kolayca hocamızı unutturma imkânında idi. Burada ilim feyzini saçanlar arasında, Sadrettin Konevî'yi yetiştiren Merakeşli Muhittin İbn El-Arabî, Harezm'den gelen Necmettin Kübra, Necmettin Razî, nihayet devrinin bir çok bilim yıldızlarını şöhreti ve nüfuzu altına alan Mevlâna Celâleddin Rumî, Sultan Velet ve saire gibi dev mütefekkirler yaşamakta idiler. Bunlar, ilim âleminde himayesini esirgemeyen Selçuk oğulları devletiyle ittifak yaparak, burasını İslâm âleminin en çekici ve cazip bir noktası haline getirmişlerdir. Zavallı hocamız, işbu devlerle boy ölçüşmek durumunda, bunların arasından sivrilivermek zorunda idi. Takdir edersiniz ki, bu o kadar da kolay ve her kula nasip olabilecek bir meziyet değildi.

Bununla beraber Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin mistik propaganda-sından sıyrılamayan devrin diğer Anadolu bölgelerinde ve şehirlerinde, ayrıca, geniş bir kültür gelişmesine sahne olan merkezler de bulunmakta idi. Kayseri ve Akşehir bu özel merkezler arasında bulunmakta idiler. Hocamızla Necmettin Ahmet ve Mahmut Seyranî kardeşler işbu Akşehir kültürünü geliştiren ve birbirini tamamlayan üç hatırı sayılır mütefekkirlerdi.

Bununla yetinmeyerek, çağın kültür geleneği icabı yabancı, Arap, bilhassa Fars dillerinde yapılmakta olan muazzam ilim propagandasında türkçeye önem verilmediği bir zamanda hocamızın Türklüğün bu özlü sahasının başında bulunması, unutulmayacak nimetlerden biridir. Anadolu'nun diğer hayırlı bir evlâdı olan Yunus Emre'nin Anadolu türkçesine yeni bir yol çizmiş olması da, bu işte hocamıza büyük bir destek vazifesi görmekte idi. Zira çeşitli kültür ve kültürler kaynağı olan bu devir Anadolu'su ve Konya'sı, ister istemez, ruhen hem hocamıza, hem de hocadan haz duyan muhite tamamiyle yabancı sayılmakta idi. Halbuki hocamız tepesinden tırnağına kadar Türk oğlu Türk idi. Ne şahsında, ne düşünüşünde, ne de dış görünüşünde yabancı bir tesire yer vermemiştir. Ve bu bakımdan onu herhangi bir eşref saatta türemiş bir derviş veyahut bir soytarı telâkki etmeğe kimsenin hakkı yoktur. O, olsa olsa ancak Orta Asya topraklarında, Oğuz illeri arasında Türklüğe bilgileri yahut hikmetleriyle hitabeden Türk mütefekkirleri silsilesinin Akşehir'li bir halkasıdır. Kendisinden önce Orta Asya Türk âleminde büyüklerin küçüklere, babâların oğullara yazdıkları nasihat tarzındaki edebiyat nev'i de mevcut idi. Pendname, Nasihatname, Kâbusname gibi farklı adlar altında gelişen bu edebiyat nev'i yerine göre Divan-ı Hikmet, yerine göre Bilgiler külliyyatı şeklini aldıktan sonra Anadolu'ya Oğuzların yerleşmesiyle girmiş ve hocamızın dilinde ölmez fıkralar karakterini almıştır. Buna göre hocamız, başındaki kocaman sarığı, altındaki küçük eşeği ile devrinin bir mütefekkiri, zamanımızın da bir *homo sapiens*'i olmuştur.

Bütün hikmet sahipleri gibi, hocamız da hikmetlerinde, velev gülünç ve müstehzi noktalara kaçan konular üzerine olsun, daima toplum hayat ve ideal yaşayış ve düşünüş unsurlarını toplamağa çalışmıştır. Onun bize kadar gelen hikmetleri içerisinde Anadolu'nun, dolayısıyla Oğuz Türklüğünün hayatını çeşitli yönlerden aydınlatacak noktalara rastlanmaktadır. Kül halinde ele alınacak olunurlarsa, hocanın vecizeleri, hikâyeleri, nükteleri, hikmetleri — nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın — hep Türk toplum hayat telâkkilerini, örf, âdet ve ananelerini

toplayan bir nevi *ansiklopedi* olmuştur. Ekseriyetle bunlar, tanziminde kanunların ve yasaların âciz kaldıkları noktaları, yahut millî ruha uygun olmayan nizamları hırpalamak ve kanunun gazabından kurtulmak için, hikmetler tarzında tertiplenen görüşlerden vücuda getirilmişlerdir. Nitekim, hocanın Topal Timur'la arasında hamamda cereyan eden hikâyesi —her ne kadar şair Ahmedî'ye atfedilmekte ise de— Nasreddin Hocanın türklüğünce bir türlü hazmedilemeyen ve unutulamayan mağlûbiyet acısını çıkarmak ve gidermek için tertiplenmiştir. Sayın Fransız elçisi bu hamam hikâyesinden mülhem olarak hocamızı “tabiat filozof”u, Timur’u ise “istep adamı” olarak tavsife sürüklemiştir. Bu küçük hikâyeye diğer yine Timur’la olanları eklenecek olunursa, görülür ki, bunlar her şeyden evvel müstevliye karşı Türk gururnu okşamak amaçıyla düzenlenmiş ve bu sayede muhayyilesinde yerleşmiş kalmıştır. Yoksa, Orta Aşya'nın müstebit ve istilâsının sınırı bilinmeyen Moğol imparatorunun intikam almakla mükellef nüktedan saf bir Türk hocası ile karşı karşıya getirilmesine asla ihtiyaç kalmazdı. Bu Anadolu halkının iç duygusunun işaretiyle yapılmış sembolik bir çıkış, bir isyan alâmetidir. Aksi takdirde, haddi zatında mağlûbiyet hissiyle yaralanmış Türk toplum hayatına, böyle gülünç bir olayın maledilmesinin zerrece kıymeti olamazdı. Halk muhayyilesi nasıl meşhur İran şairi Firdavsî'ye, yazdığı Şehname mukabilinde kendisine verilmesi hükümdarınca vâdedilen altınlar tediye edilmemiş diye verilenleri bir lâhzada hamamda harcamakla, meşhur Gazne devletinin Türk kölemen imparatorunu küçük düşürmek ve onunla eğlenmek hakkı tanınmışsa, Akşehir'li hocaya da yine hamamda, büyük Moğol imparatorunu küçük düşürmek, Türk acısını çıkarmak hakkı verilmiştir. Firdavsî, Gazne'li Mahmud'a köle değerini, hocamız ise Timur'a bir peştemal kıymeti biçmekten kendilerini alamamışlar ve bu yüzden her ikisi de milletlerinin ebedî mazhariyetine ve sempatisine hak edilmişlerdir.

Bir az önce, hocamızın milletlerarası edebiyatta, bir Türk portresi olarak kabul edildiğini söylemiştim. Bu göğsümüzü kabartan bir gerçek olmakla beraber, itiraf edeyim ki, bu şerefe ulaşmış büyük Türk evlâtları arasında, kimse hocamız kadar dünya Türklüğünün malı olmamıştır. Türkler arası bir şöhret ve kıymet, bence milletlerarasından çok üstün bir fazilettir. Bugün dünya çapında, nice nice aziz ve şanlı Türk evlâtları vardır ki, Türklük âlemi maalesef onlardan habersizdir. Halbuki hocamız asırlar boyunca, her iki öz ve yabancı dünyalarda, ağır basan bir mütefekkir tipi, bir halk adamı olarak kalmış ve kalmaktadır. Bugün onu tanımayan ve yakından uzaktan bilmeyen, acaba bir Türk ili var mıdır? Oğuz ili olması itibariyle, elbette, bu

Türk halkının bağında beslenmiş, daha sonraları Oğuz ili dışına da taşarak Orta Asya isteplerine, bozkırlara yayılan Türk halklarının iç yapısına kadar sokulmuş, kıymetli zamanımızı öldürme kudretinde bulunan kahvelerin mevcut olmadığı devirlerde, çadırlarında, obalarında, aile ocağı başlarında toplanan, dert döken, dert yanan Türkmen-Kırgız-Kazak halklarının hakiki bir hayat kılavuzu olmuştur. Gürültülü şehir hayatından uzak, geniş bozkırlara yayılmış, birbirinden habersiz yaşayan bu Türk kardeşlerimizin her anında hocamız yanlarında hazır ve nazırdır. Halk arasında onun hikmetleri ve nükteleri birer gerçek telâkki edilerek dinlenmiş ve ezberlenmiştir.

Nitekim, Alman bilginlerinden birinin dediği gibi, hoca, gazeteciliğin ne olduğunu bilmeyen topluluklarda âdeta bir gazeteci vazifesini görmüştür. Zekâsının mahsulü olarak kabul edilen nükteleri, hikmetleri müstevli düşmana karşı halklarca beslenen kin ve adaveti, zayıfın zorbadan almak istediği intikam hissini kamçılayan ve bozkır halkının sağ duygusunu okşayan en sağlam bir vasıta olmuştur. Çünkü hocamız, maceralı hayatında asla romantik bir geçmişe sahip olmamıştır. Bilâkis, hayatı anlamış ve yoğurmuş bir insan olması dolayısıyla, nadir bir kimseye nasip olan sihri bir kuvvete malik olmuştur. Ve bu kuvvetiyle bir çok Türk mütefekkirlerini zekâsının yaygın ateşi altında tutmuştur.

Halk adamı olarak hoca, diğer Türk toplum hayatının efsanevi perdesi altında ve yaşayışında da mevcut olmuştur. Yalnız, ruhi yapıları ve vazife duyguları bakımından yerine, memleketine, hatta halkına göre başka başka ölçülerle değerlendirilmişlerdir. Nitekim eski Oğuz ilinin yapıcısı Dede Korkut Anadolu topraklarında tutunamamış, yerini Anadolu yaşayışının belli başlı bir kültürünün temsilcisi bulunan, hep insan hayrına çalışan, mukabilinde mükâfat olarak "hocalık" pâyesini alan, Nasreddin Hocamıza terketmiştir. Ki bu ünvan onun devrinde ancak ve ancak bugünkü hayatımızda profesörlük derecesini kazanmış olanlara verilmekte idi. Üstelik devri için kolay kolay her bir kula nasip olabilecek ilim pâyelerinden de değildi.

Nihayet hocamızın, Orta Asya ile Anadolu şövalyeliğinin altın devrinde yaşamayı, ona ayrıca bir de şövalye necabetini kazandırmıştır. Zarafeti, nüktesi, mütevekkil oluşu, intikamını sindire sindire alış, işbu şövalyeliğinin necip vasıflarından biridir. Yalnız hocamızın, orta çağ şövalyeleri zıddına at yerine eşekli olarak tasvir edilmesi hiç de yadırganacak bir durum olmasa gerektir. Hele bu basit dış görünüşten hocamızı alelâde bir soytarı seviyesine düşürmek asla doğru değildir.

Kaldı ki, bu münis hayvancığaz daha düne kadar Orta Asya yerleşik Türklerinin yegâne nakil vasıtası olmuş ve “at kültü” buralara kadar sokulamamıştı. Karakter itibariyle elbette bu iki atlı ve eşekli şövalye tipleri arasında ülküce farklar da vardı. Birinci atlı şövalye tipi, kan dökken, sınırdan sınıra koşan, ülkeler fetheden silâhşor, ikinci eşekli şövalye ise, halk arasında dolaşan, sönmüş ruhlara can katan, neşe veren bir insan tipi idi. Her ikisi de silâhlı idi. Birinin silâhi ok ve mızrak, ikincisinininki yerine göre tatlı, yerine göre zehirli acı dili idi. Bundan dolayı olsa gerektir ki, hocamız halk efkârında ve muhayyilesinde, koca sarık içine gömülmüş, eşek sırtında, obadan obaya, ilden ile, kalpten kalbe koşan, insan ruhunda heyecan yaratan bir ideal şahsiyet, sima olarak yaratılmıştır. Ben ise bu aziz halk evlâdının sarığında şehir, yani yerleşik, küçük eşeğinde ise göçebe Türk yaşayışının bağdaştırılmak istendiğini sezmekteyim. Bu yolla hocamız keçe medeniyeti ile balçık medeniyetini kendi şahsında kaynaştırmış bir şövalyedir.

Aziz hoca!

Türk folklor ve halk edebiyatından hissesi pek az olan bazı araştırmacılar, senin koca sarığını ve küçük eşeğini, seni küçük düşürme ve hakir görmeye yarar bir unsur olarak kabullenmeğe çalışmaktadırlar. Halbuki bu hasta görüşün gerçekte hiç bir ilgisi yoktur. Çünkü sarığın eski bir dede-baba geleneği olarak eski Oğuz ili kahramanlarının ve şövalyelerinin de giydiği bir baş örtüsü olmuştur. Meşhur Dede Korkut kahramanlarından Beyrek’in babası bir felâket anında kaba sarığını başından çıkararak yere çalardı ki, bu eski Türk şövalyeleri tarafından sayılan, bir kisve tarzı olmuştur. Aksine olarak Oğuz düşmanları ise keçe-börk taşırlardı. Kabul etmelidir ki, umumiyetle eski Selçukoğulları Anadolu’sunda “baş örtme” ve “kalpak taşıma” kaidesi ve hatta türesi bile mevcut olmuştur. Şöyle ki, Arap gezginlerinden İbni Batuta, Emîr İbrahim’in validesinin cenazesini tasvir ederken, oğlunun tamamıyla başı açık, emîrlerle halkın elbiseleri tersine giymiş, kadilerle ilim adamlarının da sarık yerine siyah mendil bağlamış olarak cenazeye katıldıklarını bildirmektedir. İşbu Sinop’ta cereyan eden tarihî bir olayın, bu devirlerde “baş örtme” nin ne kadar önemli olduğunu açıktan açığa meydana koymaktadır.

Hocamızın ayrılmaz arkadaşı ve kendisini en iyi anlayan sihirli ve majik ruhlu eşeğine gelince, bunda da bir kerametın aranılması pek yerinde olurdu. Bu zavallı hayvancığaz şark halk edebiyatında yalnız bizim hocaya bahşedilmiş bir unsur ve yardımcı değildir. Hocanın muasır arkadaşlarından meşhur Moğol kahramanı *Geser Han*’ın, sihir-

baza baş eğmege davet edilişinde mukavemet göstermesi üzerine, başına indirilen kitap darbesiyle munkalip olduğu eşeğin aşağı yukarı aynıdır.

İşin tuhafı, meşhur Moğol tarihçisi, tanınmış ve dünyaca bilinen Reşideddin, Tatar hanlarından Merzuka'nın Cürcetlere, Ambay Hanın da Çinlilere teslimini tasvir ederken, her iki Moğol hanın da tahtadan yapılmış eşeğe çivilenmiş olduklarını bildirmektedir. Nihayet Cengiz Han, Gümen Hanın kızına sahip olmak ve evlenmek için, tunçtan dökmüş bir eşek üzerinde oturmağa mecbur edilmiştir. Nizami'nin *Heft peyker*'inde Behram, sırf eşeğe sahip olduğundan dolayı Behram Gur adını almıştır ki, bu kahraman tipi İtalyan edebiyatında *Peregrino* prototipini doğurmuştur. İşte cihan edebiyatında da yer almış hocamızla, bindiği eşek yüzünden, istihza etmek, onu aşağı insanlar ve soytarılar derecesine indirmek çok büyük bir insafsızlıktır.

Aziz hocam!

İster halk ve tabiat filozofu, ister hikmetler sahibi bir mütefekkir, ister alelâde bir Hoca Nasreddin olarak, hangi cepheden ele alırsan alın, insafılı ve mürüvvetli bir bilgin dimağında Türkün ezeli ve ebedi neşe timsali olarak kalacaksın. Doğduğun "Balsevenler" şehri halkı, sana yedirdikleri bala rağmen, sen insanlık faziletini, insan haklarını, acı dilinle korumağa çalıştın ve bu yüzden Türk milletinin ruhunda ak yüzlü bir evlât olarak yedi yüz yıl gibi uzun bir müddet yaşadın. Müsterih ol, *Türkün insanlığı, bundan sonra da seni yalnız bırakmayacaktır.*

***

Hoca'ya ait dünya edebiyatında yayınlanmış bulunan araştırmalar arasında, bilhassa göz önünde bulundurulmaları gerekenleri şunlardır:

1. Wesselsky, Albert, *Der Hodscha Nasreddin. Türkische, maltesische, sizilianische, kalabrische, kroatische, serbische und griechische Märchen und Schwänke*, Weimar 1911, I—II. cilt.

2. Basset, R., A. Moulieras'in *Les fourberies de Si Djeh'a, Contes kabyles* (Paris 1892) adlı eserine dair yazdığı araştırma mukaddemesi.

3. Kuzmiçevskiy, P., *Turetskiya anekdoti v ukrainskoy narodnoy slovesnosti*, Kievskaya Starina, 1866, No. 2, 3.

4. *Mintszyan vensyue*, 1956, No. 1, 1 [çince dergi].

5. Bajraktareviç, F.: *Enzyklopaedie des Islām* III, 946—948.
6. Köprülüzade, Mehmet Fuat, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 1918, 1—234. s.
7. Decourdemanch, J., *Les plaisanteries de Nasreddin-Hodja*, Paris 1876.
8. Müllendorf, *Nasreddin-Hodja, ein osmanischer Eulenspiegel*, Oldenburg 1891.
9. Galland, *Paroles remarquables et maximes des orientaux*, Paris 1694.
10. Krımskiy, A. E., *İstoriya turreççini ta ii pismenstva*, Kiev 1927, II. cilt, vip. 2, "Hodja Nasreddin", 92—106. s.
11. Gordlevskiy, V. A., *Anekdoti o Hodje Nasreddine*, Moskva 1957, 1—274. s.
12. Solovev, Leonid, *Povest o Hodje Nasrenddine*, Moskva 1958, 1—491. s.
13. Karutz, Richard, *Unter Kirgizen und Turkmenen*, Berlin.
14. Garnier, Jean-Paul, *Nasreddin Hodja et ses histoires turques*, Paris 1958, 1—186. s.
15. Gür, Hakim A. Refik, *Nasreddin hocanın nükte menşurundan ışıklar*: "Kıssadan hisse", İstanbul 1959, 1—88. s.